

*Сорокін А. А.,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Сумського державного університету*

СИСТЕМА ПОКАРАНЬ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті представлено комплексний теоретико-прикладний аналіз системи покарань за колабораційну діяльність, передбачених статтею 111-1 Кримінального кодексу України. Автор досліджує диференційований підхід законодавця до криміналізації різних форм колабораційної діяльності, що знаходить своє відображення у розгалуженій системі санкцій. Обґрунтовано, що такий підхід відповідає принципам справедливості, індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності.

У роботі детально проаналізовано кожен вид покарання, передбачений за колабораційну діяльність: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, виправні роботи, арешт, штраф, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі, а також конфіскацію майна як додаткове покарання. Особливу увагу приділено позбавленню права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, яке може застосовуватися як у ролі основного, так і додаткового покарання, з урахуванням правових позицій Верховного Суду щодо необхідності прямого зв'язку між злочином і діяльністю обвинуваченого.

Висвітлено проблематику ефективності виправних робіт як виду покарання. Представлено критичні погляди науковців, які ставлять під сумнів виправний потенціал цього покарання, з одного боку, та аргументи на користь його збереження завдяки системі обмежень, які супроводжують виправні роботи, з іншого.

Досліджено особливості застосування арешту як короткострокового виду позбавлення волі за колабораційну діяльність у формі пропаганди в закладах освіти та впровадження освітніх стандартів держави-агресора. Проаналізовано його функціональне призначення у забезпеченні пропорційного реагування на правопорушення, де застосування тривалого позбавлення волі є надмірним.

У статті розглянуто питання призначення штрафу за економічну співпрацю з державою-агресором та обґрунтовано його каральну та компенсаційну функції. Проаналізовано градацію строків позбавлення волі за різні форми колабораційної діяльності, що відображає прагнення законодавця забезпечити відповідність між тяжкістю конкретної форми колабораційної діяльності та суворістю покарання за неї.

Окрему увагу приділено питанню довічного позбавлення волі за колабораційну діяльність, що призвела до тяжких наслідків, та висвітлено проблему відсутності законодавчого визначення цього виду покарання. Проаналізовано особливості застосування конфіскації майна як додаткового покарання, у тому числі з урахуванням судової практики та законодавчих змін щодо стягнення активів колаборантів у дохід держави.

Виявлено низку проблемних аспектів системи покарань за колабораційну діяльність, зокрема відсутність

таких видів покарань, як громадські роботи чи обмеження волі, однакові строки заборони обіймати посади для всіх форм колабораційної діяльності, недоцільність застосування пробаційного нагляду. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення системи покарань за колабораційну діяльність, серед яких: розширення переліку покарань, диференціація строків заборони обіймати певні посади, уточнення законодавчого визначення довічного позбавлення волі, посилення механізмів виявлення та розслідування колабораційної діяльності.

Ключові слова: колабораційна діяльність, система покарань, кримінально-правова заборона, національна безпека, диференціація кримінальної відповідальності, індивідуалізація покарання.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії проти України питання кримінально-правової протидії колабораційній діяльності набуло особливої актуальності. Запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність шляхом доповнення Кримінального кодексу України статтею 111-1 стало важливим кроком у забезпеченні захисту національної безпеки держави. Водночас ефективність кримінально-правової заборони значною мірою залежить від системи покарань, передбачених за її порушення, адже саме покарання є основним засобом правового впливу на осіб, які вчинили кримінальне правопорушення.

Система покарань за колабораційну діяльність характеризується значною варіативністю та включає широкий спектр кримінально-правових заходів впливу – від найменш суворих до найбільш репресивних. Це зумовлено диференційованим підходом законодавця до криміналізації різних форм колабораційної діяльності, що об'єктивно мають різний ступінь суспільної небезпечності. Водночас, незважаючи на розгалужену систему санкцій, передбачених статтею 111-1 Кримінального кодексу України, виникає ціла низка теоретичних і практичних питань щодо її обґрунтованості, співрозмірності та ефективності.

Актуальність дослідження системи покарань за колабораційну діяльність зумовлюється також тим, що відповідна норма є відносно новою для українського кримінального законодавства, а практика її застосування лише формується. У цих умовах важливо провести комплексний теоретико-прикладний аналіз видів покарань, передбачених за колабораційну діяльність, їх співвідношення та функціонального призначення.

Стан дослідження. Проблематику колабораційної діяльності як кримінально-правової категорії привернула увагу багатьох українських науковців після введення відповідної статті до Кримінального кодексу України в 2022 році. Водночас

більшість досліджень зосереджені переважно на об'єктивних і суб'єктивних ознаках складу цього кримінального правопорушення, тоді як питання системи покарань за колабораційну діяльність залишаються малодослідженими.

Окремі аспекти кримінально-правової кваліфікації колабораційної діяльності розглядалися у працях В. Гацелюка, О. Дудорова, М. Хавронюка, Є. Письменського, З. Загинеї-Заболотенко. Загальнотеоретичні питання системи покарань та їх видів детально досліджували Ю. Пономаренко [1, с. 10], О. Євдокімова [2, с. 143], К. Марисюк [3, с. 283], С. Загороднюк та В. Слатвінська [4, с. 862], В. Бурдін [5, с. 83], Н. Парасюк [6, с. 288] та інші науковці.

Водночас комплексного дослідження системи покарань за колабораційну діяльність в українській кримінально-правовій науці досі не проводилось, що й зумовлює необхідність заповнення цієї прогалини.

Метою статті є комплексний теоретико-прикладний аналіз системи покарань за колабораційну діяльність, передбачених статтею 111-1 Кримінального кодексу України, їх систематизація та визначення функціонального призначення кожного виду покарання.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових видів покарань за колабораційну діяльність є заборона обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, передбачена всіма частинами статті 111-1 Кримінального кодексу України. Цей вид покарання може виступати як у ролі основного, так і додаткового покарання. У постанові від 1 листопада 2018 року у справі № 753/12073/15-к Верховний Суд наголосив, що застосування додаткового покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є допустимим виключно у випадках, коли вчинене кримінальне правопорушення має безпосередній зв'язок із посадовою діяльністю обвинуваченого або з видом діяльності, якою він займався на момент вчинення злочину. Суд підкреслив, що санкція, передбачена статті 55 Кримінального кодексу України, фактично означає позбавлення особи її права займати посаду чи здійснювати діяльність, яка була знаряддям або сприяла вчиненню правопорушення, а також тимчасове обмеження її правоздатності у цій сфері протягом визначеного строку. Аналогічна правова позиція була висловлена й у рішенні від 22 січня 2019 року у справі № 708/40/18 (провадження № 51-7569 км 18), а також у постанові Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 1 лютого 2022 року у справі № 130/1011/20 (провадження № 51-4423км21) [2, с. 143].

Зміни до цієї статті, внесені Законом № 2108-IX, підкреслюють особливу суспільну небезпеку колабораційних діянь, які часто пов'язані зі зловживанням службовим становищем. Верховний Суд у постанові від 1 листопада 2018 року (справа № 753/12073/15-к) та 1 лютого 2022 року (справа № 130/1011/20) наголосив, що таке покарання доцільне лише за наявності прямого зв'язку між злочином і діяльністю обвинуваченого.

На думку І. Метелецького, доцільно законодавчо закріпити перелік посад, до яких може застосовуватися ця санкція, наприклад, посади в правоохоронних органах [7, с. 66]. Це сприяло б уніфікації судової практики, але надмірна деталізація може обмежити судовий розсуд. Оптимальним є поєднання рамкового переліку з типовими прикладами, що забезпечить передбачуваність і гнучкість. Тривалий строк заборони вико-

нує не лише каральну, але й превентивну функцію, унеможливаючи використання професійного статусу для повторних правопорушень.

Виправні роботи, передбачені частиною 3 статті 111-1 Кримінального кодексу України, застосовуються за менш тяжкі форми колабораційної діяльності, такі як пропаганда в закладах освіти. Строк цього покарання становить до двох років із відрахуванням 10–20% заробітку в дохід держави (стаття 57 Кримінального кодексу України). Цей вид покарання дозволяє засудженому залишатися в суспільстві, зберігаючи трудові права, за винятком заборони змінювати роботу без дозволу (стаття 42 Кримінально-виконавчого кодексу України).

О. Ільїна критикує виправні роботи за низький виправний потенціал, оскільки засуджений виконує ту саму роботу, що й до вироку, що не сприяє ресоціалізації. О. Жердев і Т. Михайліна, навпаки, вважають, що обмеження, такі як заборона виїзду за кордон чи регулярна реєстрація, створюють психологічний тиск, сприяючи усвідомленню провини [9, с. 27]. Щодо можливості застосування цього покарання за колабораційну діяльність, то вважаємо, що колабораційна діяльність характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпеки, оскільки посягає на фундаментальні цінності державності – суверенітет, територіальну цілісність та національну безпеку. Заміна арешту як покарання, пов'язаного з ізоляцією від суспільства, на пробаційний нагляд, що залишає особу на волі під наглядом уповноважених органів, суперечить принципу відповідності покарання тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Лише реальна і відчутна кара, що тимчасово виключає особу з суспільних процесів, здатна забезпечити належний виправний та превентивний вплив на осіб, які вчинили колабораційну діяльність, особливо в умовах триваючої збройної агресії.

Арешт, передбачений частиною 3 статті 111-1 Кримінального кодексу України, становить короткострокову ізоляцію до шести місяців (стаття 60 Кримінального кодексу України). С. Загороднюк і В. Слатвінська зазначають, що арешт є пропорційною санкцією для нетяжких злочинів, дозволяючи уникнути надмірного втручання в права особи [4, с. 862]. У контексті колабораційної діяльності арешт спрямований на тимчасову ізоляцію для усвідомлення небезпеки діяння. С. Шевченко підкреслює, що короткий строк арешту відповідає принципу пропорційності [10, с. 290]. Цей вид покарання є ефективним для менш тяжких форм колаборації, але його застосування обмежене через специфіку діяння.

Штраф, передбачений частиною 4 статті 111-1 Кримінального кодексу України, становить до 10 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і застосовується за економічну співпрацю з державою-агресором. К. Марисюк критикує законодавче визначення штрафу за недостатню чіткість, пропонує акцентувати його примусовий характер і спрямування коштів на користь держави [3, с. 283]. Автор статті частково підтримує цю позицію, але вважає, що визначення має враховувати положення Загальної частини КК України. Штраф виконує каральну та компенсаційну функції, спрямовані на відшкодування шкоди державі. Його значний розмір має превентивний ефект, стримуючи економічно мотивовані злочини.

Позбавлення волі є основним видом покарання за колабораційну діяльність, передбаченим частинами 3–8 статті 111-1 КК України, із строками від 3 до 15 років. Частина 8 допускає довічне позбавлення волі за діяння з тяжкими наслідками.

В. Бурдін і Г. Хохряков критикують ізоляцію за її деструктивний вплив на психіку, що ускладнює ресоціалізацію [5, с. 87].

В. Коротаєв зазначає, що відсутність законодавчого визначення довічного позбавлення волі створює ризики для правової визначеності [11, с. 200]. Н. Парасюк підкреслює, що довічне ув'язнення є винятковим заходом, який втрачає виправний потенціал без перспектив звільнення [6, с. 287]. У контексті колабораційної діяльності довічне позбавлення волі виправдане лише за найтяжчі діяння, такі як спричинення загибелі людей, але потребує чіткішого законодавчого регулювання.

Конфіскація майна, передбачена частинами 4–8 статті 111-1 Кримінального кодексу України, є додатковим покаранням, обов'язковим для частини 4 і факультативним для інших. Рішення Касаційного кримінального суду від 2 липня 2024 року (справа № 646/3551/23) підтверджує факультативність конфіскації, надаючи суду дискреційні повноваження [12]. Зміни до Закону України «Про санкції» від 24 травня 2022 року запровадили стягнення активів колаборантів у дохід держави, що доповнює кримінально-правові заходи [13]. Конфіскація виконує функцію компенсації шкоди та превенції.

Аналіз системи покарань за колабораційну діяльність виявляє кілька проблем. По-перше, відсутність таких санкцій, як громадські роботи чи обмеження волі, обмежує гнучкість індивідуалізації для менш тяжких діянь. По-друге, однакові строки заборони обіймати посади (10–15 років) для всіх форм колаборації не враховують їх різну небезпеку. По-третє, пробаційний нагляд, як зазначає Д. Крикливець, є ефективним для нетяжких злочинів, але недоцільним для колабораційної діяльності через її високу суспільну небезпеку [14, с. 355]. К. Долгорученко підкреслює, що ідеологічна мотивація колаборантів ускладнює їх ресоціалізацію через пробаційні програми [15, с. 17].

Для вдосконалення системи покарань пропонується: включити громадські роботи та обмеження волі до санкцій частин 1–3 статті 111-1 Кримінального кодексу України; диференціювати строки заборони обіймати певні посади залежно від тяжкості діяння; уточнити законодавче визначення довічного позбавлення волі для забезпечення правової визначеності; посилити механізми виявлення та розслідування колабораційної діяльності, особливо на окупованих територіях.

Висновки. Система покарань за колабораційну діяльність, передбачена статтею 111-1 Кримінального кодексу України, є диференційованою та відповідає принципам справедливості й індивідуалізації. Вона охоплює широкий спектр санкцій, від штрафу до довічного позбавлення волі, що дозволяє суду адаптувати покарання до обставин справи. Однак окремі аспекти, такі як відсутність менш суворих санкцій і недиференційовані строки заборони обіймати посади, потребують доопрацювання. Пробаційний нагляд є недоцільним через ідеологічну мотивацію колаборантів і ризики продовження протиправної діяльності. Подальший розвиток кримінального законодавства має враховувати ці виклики для забезпечення ефективності та невідворотності покарання.

Література:

- Пономаренко Ю. А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.): наук. наук. ред. Ю. В. Баулін. Харків : Право, 2012. 80 с.
- Свдокімова О. В. Особливості призначення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 1. С. 141–147.
- Марисюк К. Б. Кримінально-правове регулювання покарання у виді штрафу потребує вдосконалення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 280–285.
- Загороднюк С. О., Слатвінська В. М. Ефективність виконання покарання у виді арешту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 860–867. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/212>
- Бурдін В. М. Позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі: актуальні проблеми застосування. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 2 (8). С. 80–88.
- Парасюк Н. М. Новий етап гуманізації кримінально-правового впливу щодо застосування покарання у виді довічного позбавлення волі: проблема відповідності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 287–292.
- Метелецький І. Д. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як засіб запобігання злочинам працівниками правоохоронних органів (окремі проблеми використання). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 64–67.
- Льбіна О. Зміст виправних робіт та проблемні питання їх застосування. *Часопис Київського університету права*. 2020. № (1). С. 307–312. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.61>
- Жердєв О. А., Михайліна Т. В. Виправні роботи: доктринальні аспекти застосування та співвідношення з іншими видами покарань. *Вісник Студентського наукового товариства Донецького національного університету*. 2016. Т. 2. С. 26–30.
- Шевченко С. Принцип пропорційності у системі принципів кримінального права: стан дослідження проблеми. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 3. С. 289–296.
- Коротаєв В. Правова природа довічного позбавлення волі. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12. С. 197–201. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/12/35.pdf>.
- Конфіскація майна колаборантів: статистика Мін'юсту. *Юридична газета онлайн*. 2024. 15 квітня. URL : <https://yur-gazeta.com/golovna/konfiskaciya-mayna-kolaborantiv-statistika-minyustu.html> (дата звернення: 16.04.2025).
- Конфіскація майна не є альтернативною для колаборантів – ВС. *Закон і бізнес* : вебсайт. URL : https://zib.com.ua/ua/162062-konfiskaciya_mayna_ne_e_bezalternativnoyu_dlya_kolaborantiv_.html (дата звернення: 16.04.2025).
- Крикливець Д. Є. Пробаційний нагляд як вид покарання: погляд у майбутнє. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 354–356 DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/86>
- Долгорученко К. О. Колабораціонізм як феномен війни та наукове поняття в межах історико-правових досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 56. С. 16–19.

Sorokin A. The system of punishments for collaboration under the criminal law of Ukraine: theoretical and applied aspects

Summary. The article presents a comprehensive theoretical and applied analysis of the system of punishments for collaboration activities as stipulated in Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. The author explores the legislator's differentiated approach to the criminalization of various forms of collaboration, which is reflected in a complex and stratified system of sanctions. It is argued that this approach aligns with the principles of justice, individualization, and differentiation of criminal liability.

Each type of punishment for collaboration is examined in detail, including deprivation of the right to hold certain positions or engage in specific activities, correctional labour, arrest, fines, fixed-term imprisonment, life imprisonment, and asset confiscation as an additional sanction. Particular attention is paid to the deprivation of the right to hold certain positions or engage activities, which may be imposed either as a principal or supplementary punishment. The article considers the legal position of the Supreme Court, which emphasizes the necessity of a direct link between the offence and the professional activity of the accused.

The effectiveness of correctional labor as a form of punishment is addressed, presenting critical academic perspectives that question its rehabilitative potential, as well as arguments in favor of retaining it due to the restrictive measures that accompany such punishment.

The article also explores the application of arrest as a short-term form of deprivation of liberty for collaboration in the form of propaganda in educational institutions or the implementation of educational standards of the aggressor state. The function of arrest is analyzed in terms of providing a proportionate response to offences for which long-term imprisonment would be excessive.

The imposition of fines for economic cooperation with the aggressor state is discussed, with emphasis on both the punitive and compensatory functions of such a sanction.

The article further analyses the gradation of prison terms for different forms of collaboration, which reflects the legislator's effort to ensure proportionality between the gravity of specific collaboration-related conduct and the severity of the punishment.

Special attention is given to the issue of life imprisonment for collaboration resulting in grave consequences, highlighting the problem of the absence of a clear legislative definition of this sanction. The article analyses the application of asset confiscation as an additional punishment, including an overview of judicial practice and recent legislative developments regarding the seizure of collaborators' assets for the benefit of the state.

Several systemic issues in the punishment of collaboration-related offences are identified, including the absence of penalties such as community service or restraint of liberty, the uniform term for bans on holding public office regardless of the form of collaboration, and the questionable suitability of probation supervision. The article concludes with proposals for improving the punishment system, including expanding the range of available sanctions, differentiating the duration of bans on holding positions, clarifying the legal definition of life imprisonment, and enhancing mechanisms for detecting and investigating collaboration.

Key words: collaboration, system of punishments, criminal prohibition, national security, differentiation of criminal liability, individualization of punishment.